

INEDITE

NICOLAE BAGDASAR

PAGINI INEDITE¹: EXISTENȚIALISMUL (VI) N. BERDIAEFF

3. ORIGINEA ȘI SFÂRȘITUL OMULUI

O ultimă problemă legată cu timpul este, după Berdiaeff, aceea a morții. „Moartea este, spune el, inseparabilă de timp, fiindcă are loc în timp.”

E o ultimă problemă, dar și cea mai contradictoriu soluționată. El afirmă că „moartea este un eveniment care se produce în interiorul vieții însăși”, reprezentând „termenul vieții”, că „ea nu este decât efectul extrem al obiectivării”, că „ea are loc în timp, în obiect, nu în subiect și în existența lui interioară”, că în această existență ea nu reprezintă „decât un moment al destinului ei etern”. Deci, deși termen al vieții, moartea nu există decât în lumea obiectivată, care ea însăși nu este după Berdiaeff, precum am văzut, decât un produs al cunoașterii noastre generalizante, adică nu există real, ontologic. Și ce trebuie să înțelegem, când Berdiaeff ne spune că moartea nu are loc în subiect și în existența lui interioară? Ce înseamnă „în subiect” și „în existența lui interioară”? Ideea care se degajă din aceste aserțiuni confuze și contradictorii este că moartea nu există. Și, în acest caz, mai avem motive să dramatizăm problema morții, să vorbim de teama de moarte, de tragicul existenței umane, de viața eternă în opoziție cu viața biologică!

Trecutul, cu generațiile care au murit, nu este fără importanță când e vorba de moarte. El continuă să existe atâta vreme cât nu-l obiectivăm și cât noi înșine nu ne considerăm ca obiecte. Memoria, care este un „semn emanat din existența interioară”, face ca orice existență să aparțină nu numai lumii obiectelor, ci și altei ordini. „Tradiția, spune Berdiaeff, este o luptă contra imperiului timpului, o comuniune cu misterul istoriei. Dar întoarcerea trecutului și eternizarea lui, prin simplul fapt că a fost, nu sunt nimic mai puțin decât un triumf asupra morții, care rămâne suverană în lumea obiectivată și nu fac decât să marcheze puterea timpului.”² Cea mai îngrozitoare viziune asupra existenței „temporalizate” o reprezintă, după Berdiaeff, viziunea lui Nietzsche despre *Vesnica Reîntoarcere*.

¹ *Nota redacției*. Cu acest material se încheie publicarea selecției din opera lui Nicolae Bagdasar, „Autori și opere existențialiste”. Pentru *Nota introductivă* și *Nota editorului*, vezi „Revista de filosofie”, tom LXI, nr. 1, pp. 81–83.

² *Ibidem*, p. 144.

Ca filosof existențialist creștin, el pune problema persoanei și a personalității în legătură cu problema imortalității. Știm că, în concepția lui, persoana nu este, ca individul, un fenomen natural existent în ordinea naturii și în lumea obiectivată; persoana se aseamănă cu Dumnezeu, este imaginea lui, aparține spiritului și se revelează în destinul existenței umane. „Categorica persoanei este categoria principală a cunoașterii existenței”.

Persoana își găsește rațiunea ei de a fi, atunci când se pune în slujba unei Idei și este capabilă să se sacrifice pentru ea, ridicându-se prin aceasta calitativ și realizându-și ființa ei eternă. Ea deține pe scara valorilor rangul suprem. Ea este unică și inimitabilă. „Ceea ce dovedește cel mai bine, spune Berdiaeff, imposibilitatea de a aplica categoria numărului la existența persoanei este, de exemplu, faptul că o singură *persoană* poate fi mai mult decât doi oameni, decât un mare număr de oameni, decât o întreagă societate sau decât o colectivitate. Zece oameni nu fac de două ori mai mult decât cinci, o sută de oameni de zece ori mai mult decât zece oameni.”³

În ce privește personalitatea, vom vedea că el îi neagă natura substanțială, considerând-o „idee divină”, „proiect al lui Dumnezeu”, determinări care o transformă într-o abstracție vidă, fără realitate existențială. Discutând problema imortalității personalității, Berdiaeff neagă ideea că imortalitatea omului ar fi o „continuitate infinită a naturii sale metafizice” sau că sufletul uman ar fi substanțial, sau că ideea de personalitate însăși ar reclama imortalitatea. El spune că personalitatea este nemuritoare, fiindcă există o experiență spirituală a vieții eterne, fiindcă viața spirituală este o viață divin umană, fiindcă Christos există ca izvor de viață eternă, fiindcă imortalitatea „este viața eternă care a învins moartea”, este „un eveniment al vieții spirituale, al lumii spirituale triumfând asupra coruptibilității și mortalității”, că „este revelarea Regatului lui Dumnezeu”, că este înviere, că nu este posibilă fără Dumnezeu și în afara lui, că viața eternă este totuna cu Regatul lui Dumnezeu”. Iată atâtea determinări care nu spun nimic, căci nu depășesc valoarea unor simple afirmații.

4. PROBLEMA PERSONALITĂȚII

Iar cu aceasta am ajuns la ceea ce constituie problema fundamentală a filosofiei existențiale, la problema persoanei și a personalității. Am văzut mai sus ce este eul și în ce constă rolul său. Berdiaeff afirmă acum că eul are sarcina de a realiza persoana și că el realizează această sarcină în condiții dureroase. „Personalitatea este, spune el, suferință. Mulți oameni, incapabili să suporte această suferință, preferă să-și piardă personalitatea. Ideea însăși de infern este inseparabilă de conservarea persoanei: ființa impersonală nu cunoaște infernul.”⁴

³ *Ibidem*, p. 179.

⁴ *Ibidem*, p. 165.

Ce este însă persoana sau, fiindcă Berdiaeff nu face distincție tranșantă între persoană și personalitate. Ce este personalitatea? Persoana nu este identică cu individul, căci individul este o categorie biologică, pe când persoana este o categorie spirituală: ea este opera spiritului, care se caracterizează, între altele, prin faptul că stăpânește constituția fizică și psihică a omului. Există oameni dotați cu o puternică individualitate, dar lipsită de orice personalitate și de aceea unui om i se poate nega personalitatea, dar nu i se poate nega individualitatea. Personalitatea se realizează prin eforturi dureroase, presupune existența suprapersonalului și stă într-o strânsă dependență de Dumnezeu, fiindcă este imaginea lui și se aseamănă cu el. Ea este o „categorie axiologică”, fiindcă revelează valoarea existenței, manifestă Sensul existenței.

Determinând în continuare persoana, Berdiaeff susține – ceea ce nu concordă cu spiritul filosofiei sale ortodoxizante, căci nu mai poate justifica nemurirea – că persoana nu este o substanță, ci o unitate complexă, cuprinzând în ea atât spiritul, cât și sufletul și corpul, acesta din urmă contribuind la actul cunoașterii, dar nereducându-se la materie (!). Ea este de asemenea conservarea integralității și a unității, elementul stabil de la baza schimbărilor ei, forma constantă, unică și imposibil de înlocuit din acest proces de reînnoire continuă. Persoana „presupune existența unui principiu întunecat, violent, irațional, aptitudinea pentru emoții și afecțiuni puternice ale sufletului, dar și o constantă victorie asupra acestui principiu”. Ea nu este un obiect, nici formă obiectivă a vieții psihice, care constituie obiectul psihologiei, ci este „realizarea, în interiorul individului natural, a Ideei sale, a planului lui Dumnezeu cu privire la ea”. Ea este spirit și în ea se revelează nu lumea obiectelor, ci aceea a oamenilor concreți în relațiile lor cu ceilalți oameni concreți, în comuniunea lor. Ea este propria ei biografie, o biografie unică, o „istorie”. Existența este totdeauna, spune Berdiaeff, în consonanță cu ceilalți reprezentanți ai existențialismului, „istorică”. În sfârșit, o altă proprietate a persoanei, și poate cea mai importantă, subliniază el, este capacitatea ei de a resimți suferința și bucuria, căci realitățile suprapersonale sunt lipsite de această sensibilitate.

Menționând ideea lui M. Picard, exprimată în lucrarea sa *Das Menschengesicht* (Fața umană), că fața umană este foarte semnificativă, Berdiaeff susține că problema persoanei stă în strânsă legătură și cu problema feței, căci fața umană face sensibil misterul existenței umane, prezentându-se ca o rază care pornește din această existență misterioasă și reflectă existența divină. Perceperea feței nu se aseamănă cu perceperea unui fenomen fizic, căci nu se limitează la suprafața lucrurilor, ci pătrunde în suflet și în spirit, fața constituind „mărturia că omul este o ființă integrală”, nu o simplă dedublare de: carne și spirit, de suflet și corp, și semnificând „victoria spiritului asupra rezistenței materiei”. Privindu-le fața, o persoană intră în comuniune cu alte persoane. „Expresia ochilor nu este obiect, nu aparține lumii fizice obiectivate, ci este o manifestare pură a existenței, apariția spiritului sub o formă concretă”. Berdiaeff definește persoana, ca și W. Stern – din lucrarea căruia *Person und Sache* a împrumutat de altfel mai multe idei – ca pe o ființă „metapsihofizică”.

Ideea de persoană are, după el, un sens aristocratic, exprimând o selecție, o elevare calitativă, o vocație specială, un dar creator, o personalitate eminentă, genială, având un destin în lume. Manifestându-și îngrijorarea că democratizarea vieții sociale ar putea fi nefastă pentru existența persoanei, deoarece „ar nivela pe oameni”, reducându-i la o medie comună, Berdiaeff susține că fiecare om este chemat să devină persoană, fiindcă fiecare se bucură de o valoare intrinsecă, fiindcă „toți oamenii sunt egali în fața lui Dumnezeu și chemați la Viața eternă în Regatul lui Dumnezeu”. Ceea ce nu înseamnă, după el, că oamenii ar fi egali în daruri și calități, în vocații și merite, căci, în ce privește persoanele, este vorba de o egalitate ierarhică, bazată pe originalitatea și diversitatea calităților lor. „Ceea ce determină inegalitatea ontologică între oameni, este, spune el, nu poziția socială, care este o perversiune a ierarhiei veritabile, ci realitatea calităților, a darurilor și a meritelor lor”⁵. Doctrina despre persoană ar concilia, după el, principiul aristocratic cu cel democratic.

Persoana stă de asemenea în indisolubilă legătură cu libertatea; fără libertate, spune Berdiaeff, nu există personalitate. Personalitatea nu se poate realiza decât printr-o degajare de orice determinare, venind din afară, printr-o cucerire a libertății interioare.

Dar esențialul tragic al existenței umane, al persoanei, constă, după Berdiaeff, în faptul că ea este indisolubil unită cu moartea. El afirmă că numai cine este persoană, în sensul în care a definit-o el, resimte cu adevărat tragicul morții, că deci oamenii lipsiți de personalitate nu resimt acest tragic, susținând că „cu cât persoana este mai avansată în realizarea ei, cu atât mai mult o amenință moartea, pentru că persoana, în virtutea esenței sau a «Ideei» ei, este nemuritoare, eternă”, adăugând că „tragicul morții afectează îndeosebi ceea ce, în lumea noastră, este nemuritor și etern”. Afirmății nu numai gratuite, dar și contradictorii. După ce susține, în continuare, că omul a început prin a fi sclavul naturii, devenind apoi sclavul statului, al națiunii, al clasei, și în cele din urmă al tehnicii și al societății organizate, iar că acum (!) se află în servitudinea morții, de care nicio utopie sau organizare socială nu-l pot elibera, el afirmă că „realizarea persoanei este realizarea comuniunii în viața socială și în viața cosmică”, și că realizarea comuniunii înseamnă „depășirea izolării care atrage după sine moartea”. „Realizarea comuniunii, spune el textual, nu cunoaște moartea”, căci „iubirea e mai tare decât moartea” și pentru persoanele care comunică în iubire nu există moarte decât în lumea obiectivată, în lumea din afară, nu și în lumea dinlăuntru. Realizarea personală este creare eternă, este făurirea „omului nou”. Lumea interioară nu cunoaște decât calea spre viață, spre „omul nou”, spre ceea ce este etern în om; ea se desfășoară pe alt plan, anume pe acela al spiritului și al libertății, al comuniunii și al iubirii, adică în afara lumii obiectelor, deci în afara timpului. În acest caz, se pune întrebarea: mai putem oare vorbi despre moarte ca „tragic esențial” al persoanei și încă așa de patetic cum o face Berdiaeff? Să nu-i cerem însă lui Berdiaeff, care ne-a obișnuit cu enunțarea atâtor idei contradictorii, să fie logic în determinarea teoretică a noțiunii de moarte.

⁵ *Ibidem*, p. 176.

În ultimul paragraf al lucrării sale *Cinq méditations sur l'existence*, Berdiaeff afirmă că ideea călăuzitoare a vieții sale a fost ideea de om, de activitate și predestinarea lui creatoare, și că definirea acestei idei este totuna cu definirea lui Dumnezeu. Relevând faptul că pentru prima oară Renașterea și apoi umanismul secolului al XVIII-lea au făcut din problema omului o problemă centrală, fără s-o fi pus însă cum trebuie, fiindcă nu ar fi rupt lanțurile lumii obiectivate. Berdiaeff susține că gândirea noastră a devenit astăzi mai sensibilă la suferințele lumii și deci mai pesimistă, dar că acest pesimism nu este pasiv, ci activ și creator. El reafirmă ideea că problema existenței umane stă în indisolubilă legătură cu Dumnezeu și că această problemă reprezintă tema esențială a creștinismului, că prin urmare „o filosofie a existenței umane este o filosofie creștină, teandrică”. Și conchide peremptoriu ca o concluzie a acestei idei: „Ea nu pune nimic mai presus ca Adevărul. Numai că adevărul nu este obiectivitate; adevărul nu intră în noi ca un obiect. Adevărul implică activitatea spiritului omului, cunoașterea Adevărului depinde de gradele de comunitate care pot exista între oameni, de comuniunea lor în Spirit”⁶. Iar în nota care se referă la Renaștere, de pe aceeași pagină, el afirmă că ideile cele mai remarcabile care s-au exprimat în această epocă despre om sunt ale lui Pico della Mirandola și Paracelsus, cu care sunt înrudite și ale sale.

În lucrarea *Destin de l'homme dans le monde actuel* (1936), Berdiaeff a supus unei acerbe critici fenomenele morbide ale lumii contemporane, făcând acest lucru în parte și sub influența doctrinei marxiste de care luase cunoștință încă din tinerețe. El critică sistemul economic capitalist, caracterizat prin *homo homini lupus*, în care omul nu se bucură de niciun sentiment de securitate materială și spirituală. El critică regimul parlamentar, care a degenerat, s-a compromis și se dovedește incapabil să reorganizeze societatea; democrația formală, care a devenit un obstacol în calea transformării societății; rasismul cu manifestările lui bestiale; umanismul, „democratizat începând cu secolul al XVIII-lea”, care nu se mai interesează decât de organizarea societății, denivelându-i pe oameni, supunându-i societății și mediocrității sociale și neglijându-se viața interioară; excesele tehnicii, care l-au transformat pe omul însuși într-o mașină, făcându-l sclavul propriilor lui invenții; puterile excesive ale statului, care-l transformă pe om într-un simplu mijloc. El critică și condamnă de asemenea apariția „individualităților naționale”, a națiunilor ca entități etnice, întemeindu-și atitudinile sale pe faptul că naționalismul, idolatrizând naționalitatea ca valoare supremă și absolută, a fărâmițat unitatea omenirii, a dus la politeism – Berdiaeff referindu-se în această privință la fenomenele din timpul primului război mondial, când fiecare națiune beligerantă invoca ajutorul Dumnezeului ei pentru dobândirea victoriei – și la particularismul păgân, cum s-a întâmplat cu doctrina nazistă după acest război, și a făcut, sau ca fiecare națiune să se izoleze de alte națiuni, de cultura lor, să se considere pe sine suficientă sie înseși, sau să-și exercite voința de expansiune în detrimentul altor

⁶ *Ibidem*, p. 206.

națiuni, să devină imperialistă, amenințând pacea, fraternitatea între popoare, unitatea omenirii. El critică și condamnă de asemenea internaționalismul socialist care se opune universalismului, ecumenismului creștin, care afirmă unitatea spirituală a omenirii. Într-un cuvânt, epoca actuală este după el o epocă dezumanizantă, fiindcă omul a încetat să mai fie o valoare supremă. Ea este o epocă agonizantă, care amintește de ultimul stadiu al epocii antice. Din această situație tragică, pe care a descris-o uneori cu accente patetice, Berdiaeff nu vede altă ieșire decât „elaborarea unui sistem social, care să corespundă eternului adevăr creștin al personalismului”, să militeze pentru om și demnitatea lui, pentru drepturile lui spirituale și economice, pentru instaurarea unui nou ev-mediu!⁷

El caracterizează epoca în care trăia prin economism, tehnicism, comunism, naționalism, etatism, cazarism. Adâncind noțiunea de cazarism, el o caracterizează prin plebeismul ei: șeful guvernează cu ajutorul demagogiei, depinde de mase pe care le guvernează ca despot; el depinde de emoțiile și instinctele lor, se bazează pe subconștientul lor.

El crede că nu este posibilă mântuirea omului în afara unui creștinism regenerat, care să-și asume apărarea omului, a demnității, libertății și creațiilor lui, a unei noi spiritualități creștine, care să militeze pentru justiție socială și eliberarea popoarelor, a unui socialism personalist, care să îmbine comunitatea cu personalitatea.

De aceea, el revine mereu la ideea sa că nu a existat și nu va exista filosofie independentă de viață, căci „filosofia este funcția vieții care ia conștiință de ea însăși”, fiind iluminarea ei; „ea își realizează sarcina în viață și pentru viață, depinzând totdeauna de ceea ce se petrece în profunzimea acestei vieți”. El adaugă că, disimulându-și natura, ea a avut și are încă, pozitiv sau negativ, un caracter religios. Filosofia a avut totdeauna de-a face cu omul în existența lui interioară și, prin urmare, ea trebuie să cunoască totul din punctul de vedere al omului. Filosofia ne arată că activitatea subiectului cunoscător se manifestă în două direcții, spune Berdiaeff. Această activitate se manifestă în direcția obiectivării, pe care subiectul cunoscător o urmează în calitatea lui de locuitor al acestei lumi decăzute, căreia el îi este supus și în care nu se revelează niciun mister al existenței, odată ce tehnica este rezultatul prin excelență al acestei cunoașteri obiectivante. Pe de altă parte, această activitate se manifestă în direcția existenței umane pe care o revelează, revelând prin ea atât existența lumii, cât și existența lui Dumnezeu, proiectând totodată lumina atât asupra *sensului* lumii, cât și asupra aceluia al lui Dumnezeu. „Cunoașterea descoperă sensul în spatele non-sensului, ordinea în spatele desordinei, cosmosul în spatele haosului”, concludă el, după ce anterior declarase că „sensul existenței nu ne este dat nici de obiectele care ni se oferă, căci el este omogen cu subiectul cunoscător și rezidă în existență. De aceea cunoașterea *sensului* este străină raționalizării în măsura în care aceasta produce obiecte: ea emană din adâncul existenței și participă la existență”.

⁷ Vezi în această privință cap. *N. Berdiaeff* din lucrarea noastră *Teoreticieni ai civilizației*, București, 1969.

Analizând mai pe larg actul cunoașterii, Berdiaeff afirmă că el prezintă mai multe aspecte: că activitatea cognitivă creatoare se bazează pe libertatea pre-ontică a subiectului existențial, fiindcă acesta este independent de orice obiect, nesuferind nicio determinare din partea acesteia; că această libertate se aliază cu *Logos*-ul – fără ca gânditorul nostru să ne arate cum se aliază și nici ce este *Logos*-ul –, de la care primește lumină. Cunoașterea stă în strânsă legătură și cu *Eros*-ul, căci altfel, lipsită de această legătură, ea ar lua o direcție demoniacă; procedând dintr-o libertate pre-ontică, cunoașterea este de origine irațională; libertatea deține primatul față de existență, iar subiectul cunoscător, existențial, față de obiect; că în spiritul libertății savantul face descoperirile sale; libertatea are diferite trepte, pe cea superioară prezentându-se sub forma inspirației creatoare, iar pe cea inferioară, mai aproape de materie, prezentându-se ca muncă; *homo sapiens* este tot una cu *homo faber*, fiindcă subiectul nu poate cunoaște fără a acționa și munci; subiectul cunoscător, în calitatea lui de subiect existențial, „reunește în mod necesar gândirea și voința, contemplarea și munca, teoreticul și practicul”.

Activitatea omului în direcția obiectivării îl face să cunoască o lume decăzută, aparentă, o lume a fenomenelor, nu o lume a ființelor existente. Obiectivarea alienează și suprimă, punând „societatea și generalul în locul comunității și comuniunii, regatul Cezarului în locul regatului lui Dumnezeu. Deși este eveniment al spiritului, obiectivarea nu produce o lume spirituală, nu duce la misterul vieții spirituale. Dacă cunoașterea filosofică, care și ea utilizează desigur elemente de obiectivare, n-ar căuta să se dezobiectiveze, să se degajeze de ele, ea n-ar fi capabilă să sesizeze sensul existenței. Fără să fi determinat mai îndeaproape nici noțiunea de sens, nici pe aceea de spirit, Berdiaeff afirmă că spiritul este acela care trebuie „să descopere sensul materiei însăși”.

Această afirmație obligă pe cititor să se întrebe: materia are sens? Și în ce constă acest sens? Apoi, e uimit de faptul că fără ca Berdiaeff să determine mai îndeaproape nici noțiunea de viață, nici pe aceea de valoare, să susțină că noțiunile care se referă la lumea obiectelor nu ne dezvăluie nici sensul vieții, nici valorile. Misterul existenței în care se revelează *sensul* este acolo unde – cum se exprimă el echivoc – subiectul se identifică cu predicatul. În această formulare, subiectul nu mai este subiectul cunoscător, ci subiectul unei judecări, iar existența nu mai este existența ontologică internă sau externă, ci predicatul unei judecări.

La întrebarea: ce înseamnă a obiectiva?, Berdiaeff răspunde că înseamnă a raționaliza, iar a raționaliza înseamnă a considera produsele gândirii – substanțele, universalizările și alte generalizări – ca realități. În operațiile ei obiectivante, gândirea nu atinge nici iraționalul, nici individualul, adică, precizează Berdiaeff, existența și existentul.

Sunt două tipuri de cunoaștere: unul, care raționalizează, obiectivând, și care nu aprehendează decât generalul, și altul, în care gândirea, transcendând frontierele rațiunii, se identifică cu existența, atingând iraționalul și individualul. Primul tip se află, după el, în funcție de societate, servind la înlesnirea comunicării între oameni

cu ajutorul obiectivului și al generalului, al doilea se află în funcție de comunitate, servind la realizarea comuniunii cu existența, la pătrunderea în inima iraționalului și individualului. Berdiaeff mai distinge o gândire apofatică cum o numește el, care procedează de sus în jos, realizând comuniunea cu Rezolutul, cu Dumnezeu și cu Regatul lui, și o gândire catafatică, care are loc aici jos, în cadrul societății obiectivate, gândire care se zbate în contradicții și în tragic.

Acestea sunt, expuse pe scurt, ideile existențialiste a lui Berdiaeff și părerile noastre asupra lor.

De altfel, el însuși își caracterizează activitatea sa filosofică în autobiografia spirituală, pe care ne-a lăsat-o în chipul următor: „Eu sunt un filosof existențialist, un teosof creștin, un istoric, un moralist, și deloc un savant pozitiv. Istoriografiei îi este hărăzit profetismul, care suscită atâta ironie”⁸.

⁸ N. Berdiaeff, *Essai d'autobiographie spirituelle*, Paris, 1958, p. 365.